

MÚHELY

HERMANN RÓBERT

Bertényi Iván – Gyapay Gábor

MAGYARORSZÁG RÖVID TÖRTÉNETE

(Maecenas Könyvkiadó, negyedik, bővített és javított kiadás, Budapest, 1997. 664 o.)

Minden új nemzedék alapvető szüksége, hogy ne csak a jelen, hanem a múlt dolgairól is új, a korábbiaktól eltérő véleményt alakítson ki. Nem feltétlenül azért, mert többet tud róluk, hanem mert mást lát meg a már ismert eseménysorokban. Ezért aztán hálás és hálátlan dolog összefoglaló munkát írni. Hálás, hiszen az új nemzedék(ek) mindig másra kíváncsi(ak), és hálátlan, mert legkönnyebben az ilyen munkák avulnak el. Hiszen jellegükből következően fel kell mondaniuk a már ismert tényeket, s emellett meg kell kísérelniük új összefüggésekbe ágyazni azokat; újat, vagy újszerűt kell mondaniuk, de lehetőleg úgy, hogy az újdonságok kiállják az idő próbáját is.

Különösen igazak ezek a megállapítások akkor, amikor nem csupán nemzedék-, hanem rendszerváltás is bekövetkezik. A nagyközönség ugyanis – sok esetben joggal – meg van győződve arról, hogy a történészek, mint afféle gyanús titkos társaság, valamit eltitkoltak előle saját múltjából, különös tekintettel közelmúltjára. Ilyenkor aztán jönnek az önjelölt bölcsék, akik az őstörténettől a jelenkorig mindent újraírnak és -értékelnek, nem igazán zavartatva magukat a tényektől és a kutatási eredményektől. A történész pedig nem győzi magyarázni, hogy ő bizony már eddig is csak azt írta, amit lelkiismerete és szakmai tudása megengedett, s azért, mert valamelyik izmus éppen megbukott, nem kell átírnia egész eddigi hosszabb-rövidebb életművét.

Magyarországon már régóta szükség volt arra, hogy egy egykötetes, a nagyközönség számára emészthető terjedelmű munkát lehessen olvasni országunk és nemzetünk múltjáról; az Unger Mátyás és Szabolcs Ottó nevével fémjelzett munka, amely a maga korában korrekt összefoglalónak számított, az elmúlt évtizedek kutatásainak köszönhetően ma már nem tekinthető korszerűnek. A szocializmus kései időszakában született, szakmán kívüliek tollából származó egykötetes munkák (Lázár István, Nemeskürty István) már megjelenésük pillanatában elavultak. A mindmáig csonka tízkötetes Magyarország történetének forgatása nem tartozik a nagyközönség mindennapi foglalatosságai közé, hiszen némely fejezeteinél az nem csak fizikai, de szellemi erőmutatványnak is számít. A könyvpiac összeomlása előtti pillanatokban kiadott Hóman–Szekfü-féle Magyar Történet és Domanovszky-féle Magyar Művelődéstörténet eladott kötetek többsége pedig – sejtésünk szerint – inkább szolgál státuszszimbólumként és szabadíszként, mint a történelmi önképzés eszközeként.

Minden feltétel adott volt tehát arra, hogy egy korszerű, elviselhető terjedelmű összefoglaló munka piacra találjon. S lőn.

Bertényi Iván, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanára és Gyapay Gábor, a Fasori Evangélikus Gimnázium igazgatója vállalta magára a korántsem könnyű feladatot: egy kötetben megírni Magyarország történetét. A nyolcvanas évek végén különböző hozzáférhetetlen szakmunkák újrakiadásával nevezetessé vált Maecenas Könyvkiadó pedig vállalta az üzleti kockázatot, a korábban általa kiadottakhoz hasonlóan csakhamar e kötet is hozzáférhetetlenné vált és így jelenleg a negyedik kiadásnál tart.

Magyarországon a kétszerzős összefoglalóknak hagyománya van. Elég a már hivatkozott Hóman–Szekfüre, vagy az Unger–Szabolcsra utalni, hogy az olyan elfeledett munkákról ne is szóljunk, mint Asztalos Sándor és Pethő Sándor munkája.

E munka két szerzője 1848–49-nél húzta meg a korszakhatárt; az addig terjedő részt Bertényi Iván, az azt követőt Gyapay Gábor írta. A munka szerkezete és tagolása áttekinthető, világos. 1849-ig a világtörténelmi kronologizálás Magyarországra alkalmazott változata tagolja a kötetet. Az I. rész a Kárpát-medence honfoglalás előtti történetét és a magyar nép eredetét és vándorlásának történetét foglalja össze két fejezetben. A II. rész a középkori Magyarország történetét tárgyalja a honfoglalástól Mohácsig, összesen tizenkét fejezetben. A Mohácstól II. József haláláig terjedő időszakot tárgyaló tizenegy fejezet „A korai újkor” címet viselő III. részben olvasható. Az újkor történetét összefoglaló IV. rész az 1789–1849 közötti öt évtized történetéről ad összefoglalót, hét fejezetben.

A Gyapay Gábor által írt részek tagolásában sokkal egyértelműbb a politikai, ezen belül a belpolitikai jellegű korszakolás. Külön rész foglalkozik az 1849–1867 közötti neoabszolutisztikus rendszer történetével három fejezetben. A dualizmus korát két rész, a VI–VII. tárgyalja; a korszakolás itt erősen emlékeztet a tizkötetes Magyarország történetére. A fejezetek megoszlása azonban sajátos helyzetet teremt: a dualizmus korával foglalkozó első három fejezet közül kettő (A kiegyezés előkészítése, A dualizmus alternatívája) sokkal inkább az előző részhez tartozik, mint ehhez. A VIII. rész „A forradalmak kora” címet viseli; dicséretes merészségre vall a manapság jó esetben is csak kommünként, de inkább vörös diktatúráként emlegetett Tanácsköztársaság történetét is itt tárgyalni. A IX. rész „A trianoni Magyarország” címmel az 1919–1945 közötti időszak történetét foglalja össze tizenegy fejezetben. Az utolsó, X. rész Magyarország második világháború utáni történetét tárgyalja 1945-től 1990-ig. A korszakolást itt némileg vitathatónak érezzük: az 1945-1990 közötti négy évtized története legalább két külön részt érdemelt volna. Bármennyire is szokás ma egybemosni a „négy évtized” történetét, véleményünk szerint 1956 minden szempontból korszakhatárt jelent. S ha a Szerző a neoabszolutizmus korát, vagy a dualizmus válságát önálló részben tárgyalja, ez indokolt lett volna a Kádár-korszak esetében is.

A kötet belső arányai viszont – főleg az eddigi előzményeket ismerve – igazán szerencsésnek mondhatók. A kötet első fele kb. a felvilágosult abszolutizmus tárgyalásánál ér véget, ellentétben a korábbi gyakorlattal, amely szerint általában 1849 volt ez a fajta „számítási közép”. Az utolsó száz év története a kötetnek kb. egynegyedét teszi ki, s ez jelzi azt, hogy a Szerzők és a Kiadó igyekeztek megtalálni a helyes arányokat az egyes korszakok között. A kötetre tehát nem nyomja rá bélyegét a legújabb kori történelem irtózatossága, s ezt komoly eredménynek tekinthetjük.

Egy ilyen összefoglaló munka értékelésénél elsődleges szempontnak kell tekintenünk azt, hogy miként foglal állást a vitás kérdésekben, hogyan képes bemutatni a történelemtudományon belül folyó vitákat ?

A Bertényi Iván által írott fejezetek megfelelnek az olvasó ilyen jellegű várakozásainak. Azt mondhatnánk, néha talán túlságosan is megfelelnek. Nem azt kifogásoljuk tehát, hogy miután ismerteti László Gyulának a kettős honfoglalásról szóló elméletét, meglehetősen egyértelműen fejezi ki azzal kapcsolatos kételyeit, hiszen a kettős honfoglalás elmélete ma már szinte a korábbi koncepciókkal egyenértékű helyet foglal el a magyar történelmi közgondolkodásban. (16. o.) Azt viszont nem érezzük egészen korrekt eljárásnak, hogy a Györffy György, vagy Engel Pál meglehetősen kis nyilvánosságot kapott szaktanulmányaiban foglaltakkal szemben a szerzőket név szerint említve fejti ki ellenvéleményét. Ama szaktanulmányok és e kötet nyilvánossága egészen más; a sommás véleményalkotás ez esetben azt jelzi, hogy a Szerző le nem zárt kérdésekben megelőlegezi az eredményt. (31–33., 148. o.) (Apróság, de jellemző: a kötet egyébként igen gondos névmutatójában hiába keressük a főszövegben idézett történészek nevét). Ugyanígy furcsálljuk, hogy míg a középkori fejezeteknél meglehetősen bőséges, név szerinti hivatkozásokat találunk az egyes szerzők eredményeire, addig a későbbi fejezeteknél azok elmaradtak. Egyetlen példa: a Görgei 1849. július 1-jei leváltását előidéző félreértés történetét Katona Tamás tisztázta.

Bertényi Iván utal ugyan az esetre, de Katona nevének említése nélkül (391. o.) Megértjük, hogy a Szerző a számára oly kedves középkori fejezetekben az ilyen részletek említését kötelességének tartotta, de az egységes szerkezet ezt követelte volna a többinél is.

S most lássuk az egyes kérdéseket. Az I. részben a Szerző a Nagymorva Birodalom határaival kapcsolatban azt tartja valószínűnek, hogy az „a mai Alsó-Ausztria Dunától északra fekvő részeire, valamint az Ausztria és a Garam közötti területekre szorítkozott”. (18. o.) A dákoromán elmélettel kapcsolatban is kifejti kételyeit, s ugyanígy, bár sokkal egyértelműbben foglal állást a sumér--magyar rokonság elméletével szemben: „Az elmélet képviselői által kiragadott és kimutatott szóhasonlóságok, egybeesések, a hangok nem túl magas számából következően hasonló mennyiségben más, egymástól igencsak különböző, két idegen nyelv közt is kimutathatók”. (19. o.) A magyarság nyelvi eredetét – a közkeletű álláspontnak megfelelően – a finnugor nyelvrokonság elmélete alapján tárgyalja. (20. o.) Az őshaza-elméletek közül legvalószínűbbnek a nyelvészeti bizonyítékokon alapuló, a területet közös fanevek alapján azonosító koncepciót fogadja el. (21. o.) A török etnikai kapcsolatokkal szemben szintén kifejti kételyeit. (22–23. o.) Az egyes törzsek Kárpát-medencei szállásterületeivel kapcsolatban úgy véli, a törzsnevek alapján történő azonosítás „törékeny” módszer. (32. o.) A Kárpát-medencei szláv lakosságról úgy tartja, hogy az lélekszámában nem lehetett túl jelentős, mert „ez esetben a szlávok magukba olvasztották volna a honfoglalókat” A honfoglalás kori magyar lakosság lélekszámát kb. 600 000 főre teszi. (35. o.) A kalandozások motivációjával kapcsolatban korrektil ismerteti a legfontosabb nézeteket, de elsődleges oknak a zsákmányszerzés vágyát tartja (37–39. o.). Bertényi szerint Géza és István államszervezői tevékenységének indoka elsődlegesen nem „a pászortársadalom válsága” volt, hanem a törzsi társadalomban már jelenlévő feudális struktúrákat juttatták érvényre. (43–44. o.)

Az Árpád-kori fejezeteknél igen érdekes az Aba Sámuelről szóló alfejezet. Bertényi itt – elfogadva Gerics József kutatási eredményeit – kifejti, hogy Aba keresztényi szellemű, a pápasággal szemben mindvégig korrekt magatartást tanúsító uralkodó volt, s kezdeti sikereit az is magyarázhatja, hogy személye biztosíték volt egy pogánylázadás elkerülésére is. (54–55. o.)

Az Árpád-kor történetét a Szerző meglehetősen bő eseménytörténetet adva tárgyalja. Ezek azonban sehol nem terjengősek, ahogy lényegretörőek a különböző jogtörténeti fejtegetések is. Igen fontos az Aranybulláról, mint egyfajta feudális alkotmányról szóló, s ezen belül az ellenállási jog „kiterjedéséről” és tényleges jelentőségéről olvasható alfejezet. (85. o.)

Bertényi II. Andrásról alkotott képe is meglehetősen kiegyensúlyozott. Ismerteti az uralkodó birtokadományozási politikáját, de nem kritizálja, sőt, egy óvatos megjegyzéséből úgy tűnik, hogy korszerűnek tekinti azt. (81–82. o.) Ugyanilyen óvatos IV. Béla megítélésében; bár szövegéből kitűnik, hogy a tatárjárás katasztrófájáért a király nem kifejezetten szerencsés belpolitikáját is okolja. (90. o.)

Az Anjouk koránál igen érdekes a Zách Felicián merényletének okairól szóló fejtegetés. Bertényi szerint valószínű, hogy nem „a letűnt oligarchákhoz húzó erők utolsó, kétségbeesett akciója” volt, hanem az Arany János által is megénekelt családi sérelem motiválhatta Zách akcióját. (111. o.) Nagy Lajos külpolitikájának tárgyalásánál úgy véli, hogy bár az uralkodó erőszakos térítési akciói kétségkívül elősegítették a törökök balkáni előretörését, az előnyomulást mégis elsősorban a töröktől segítséget kérő balkáni uralkodók számlájára lehet írni. (123. o.)

Kiegyensúlyozott és pozitív Zsigmond uralkodásának értékelése, s kimondottan üdítő a Budai Nagy Antal-féle erdélyi parasztfelkelés tárgyalása. A szövegben nyoma sincs az osztályharcos szemléletnek, annál alaposabb viszont a társadalomtörténeti háttér bemutatása.

Bertényi a Hunyadiak korát a történetírásban általánosan elfogadott megállapítások szerint ábrázolja. Ő is valószínűnek tartja Hunyadi román származását (143. o.) A nándorfehérvári győzelmet nem értékeli túl, s beszámol arról, hogy a győzelem után a kitört pestisjárvány és a keresztetek között terjedő huszita eszmék miatt a hadjárat folytatására nem volt reális esély. (154. o.) Mátyás uralkodását inkább csak leírja, mint értékeli, s az olvasó nem tudja meg, mi a Szerző véleménye Mátyás külpolitikájáról, a törökkel kapcsolatos magatartásáról, vagy gazdaságpolitikájának hosszútávú kihatásairól. A Mátyás történelmi megítélését bemutató

alfejezetből ugyan megismerhetjük, milyen véleményeket tart tévesnek a Szerző de az 1990-ben „a történetírói visszapillantások többsége” által rajzolt „mértéktartó, reális kép” mibenlétéről mit sem tudunk meg. (168. o.) Pedig fontos kérdések ezek: Elhanyagolta-e Mátyás a török elleni védelem ügyét, vagy birodalomépítő tevékenysége a török veszélyt ellensúlyozta? Felélte-e az ország erőforrásait, vagy csupán utódai gyengesége juttatta Magyarországot a politikai és gazdasági összeomlás szélére?

Kiegyensúlyozottan és tényleges történelmi súlyának megfelelően tárgyalja a Szerző az 1514. évi parasztfelkelés történetét. Fontos az a megállapítása, hogy „a keresztesek felkelése nem a nyomor, nem az éhínség háborúja volt, hanem a javuló életkörülmények és társadalmi státus kilátásainak megrekedése fordította földesuraik ellen a keresztes felkelőket”. A parasztháború eseménytörténeténél fontosnak tartja az olyan hamis legendák eloszlását, mint Dózsa sosem volt ceglédi beszéde, vagy a tüzes trónra ültetés. A megtorlással kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a parasztság röghöz kötését elrendelő törvények rövid ideig voltak hatályban, s hogy ezek a részek csak már nem volt elégséges egy Hunyadi-féle „hosszú hadjárat” fedezésére. (175–177. o.)

A parasztháború katonai következményeivel nem igazán foglalkozik, bár megjegyzi, hogy 1514-ben „a török–perzsa háború jó alkalmat nyújtott volna arra, hogy döntő vereséget mérjenek az oszmán birodalomra”, ám a parasztfelkelés miatt ezt nem sikerült kihasználni (178. o.) Ezt a megállapítást túlzónak véljük; hiszen Dózsa keresztese tényleges katonai erőt nem képviseltek, s erősen kérdéses, hogy az alaposan lecsökkent magyar végvári katonasággal és a főúri bandériumokkal egyesülve is, túljutottak volna-e egyáltalán az első török védelmi vonalon? Ezt a számszerűen jelentős erőt élelmezni is kellett volna, s Magyarország gazdasági potenciálja ekkor már nem volt elégséges egy Hunyadi-féle „hosszú hadjárat” fedezésére.

Nándorfehérvár 1521-es eleseténél jelentőségét kellően kiemeli Bertényi: „Magyarország sorsa ezáltal hadászati szintre szinte reménytelenül vált, hiszen a hosszú közös határon (a magányos Jajca és Szőrény kivételével) egyetlen vár sem oltalmazta, a Duna és Száva találkozásánál pedig szárazon és vízen egyaránt megnyílt az út a török előtt az ország szíve felé”. (179. o.) A mohácsi vész tárgyalásánál cáfolja a Szapolyai tudatos késlekedésére vonatkozó vádakot, mondván, hogy „ellentmondásos utasításokat kapott a királytól, s még ha erőltetett menetben követi is a legutolsó parancsot, semmi esetre sem érhetett volna idejében Mohács alá”. (181. o.) Az összegző alfejezetben foglalt tömör megállapítást viszont erősen vitathatónak érezzük: „A történészek általában egyetértenek abban, hogy hazánk romlását az országos méltóságok nemzetvesztő politikája idézte elő, azoké, akik csak saját céljaikat, gazdagodásukat tartották szem előtt, a védelmet viszont elhanyagolták, s állandó pártharcokkal romlásba döntötték az országot”. (182. o.) Hiszen a Bertényi által korábban elmondottakból kiderül, hogy ennél sokkal nagyobb szerepet játszott a török keleti pozíciójának megszilárdulása és az európai szövetségi rendszerek Magyarország számára kedvezőtlen átrendeződése, illetve a francia–Habsburg-konfliktus kieleződése. Magyarország a két legfontosabb európai hatalom számára mellékhadszíntérré vált ebben az időszakban, s az is maradt a XVII. század végéig. Ezen pedig az sem változtathatott volna, ha a magyar fő- és köznemesség megannyi arkangyalból áll – ahogy nem azokból állt.

Bertényi röviden kitér a Perjés Géza által képviselt „szulejmáni ajánlat” – koncepcióra is, s az általánosan elfogadott állásponhoz hasonlóan úgy véli, ilyen ajánlat nem létezett. Emellett „a Bécs felé vonuló oszmán sereg átengedése nem menthette volna meg az ország függetlenségét”, s „a török által követelt adót sem lett volna miből fizetni” (183–184. o.)

„A korai újkor” című rész első fejezete Magyarország három részre szakadásának történetét beszéli el, 1526–1568 között. Tárgyilagos stílusú előadását csak néhol törik meg olyan „nemeskürtyánus” túlzások, mint pld. az, hogy Báthori István Mohács alól menekülve „kifosztotta a szintén menekülő pécsi káptalant” (188. o.) A két király közötti belharcok ismertetésénél nem feledkezik meg a török előnyomulás újabb állomásainak regisztrálásáról sem. Kitér az olyan hamis mítoszok cáfolására, mint Cserni Jován „cár” antifeudális parasztszervezőként történő beállítására. (189. o.) Kőszeg 1532-es ostrománál úgy véli, a szultán azért nem sietett a vár bevételével, „mert híret vette, hogy ezúttal hatalmas német birodalmi haderőt vontak össze Bécs

védelmére”, s azt akarta előcsalogatni Bécs sáncai közül. (191. o.) A várháborúkkal kapcsolatban gyakran említi a birodalmi seregek tétovázó, várakozó magatartását, de nem indokolja azt. Pedig ma már be lehet vallani, hogy itt nem Magyarország tudatos „feláldozásáról” volt szó, hanem az élelmezés és hadseregellátás problémái okozták a tétlenséget, az európai hadügyi átalakulás nehézségeivel összekapcsolódva. Taktikai szempontból ebben az időben mind a nyugat-európai, mind a török hadsereg defenzív jellegű volt, s eltelt még néhány évtized addig, amíg a tűzfegyverek megjelenése által megkövetelt harcászati változások támadásra is alkalmassá tették a nyugati hadseregeket. A következő három fejezet a három országrész politikai intézményeivel, társadalmával, gazdaságával foglalkozik. Az 5. fejezet a tizenöt éves háború eseményeit foglalja össze. Az eseménytörténet után azonban hiányoljuk a háború sikertelenségének okairól szóló összefoglalást: a keresztény egységfrontot megtörő erőszakos bécsi intézkedéseket csak részben magyarázza a háború okozta pénzügyi válság; s talán nem ártott volna kapcsolatot találni a pápa által tíz év alatt küldött hárommillió forint és a protestánsellenes intézkedések között. (224. o.) A 6. fejezet a reformáció és ellenreformáció történetét foglalja össze, s az egyes alfejezetekben a Szerző részletesen ismerteti a különböző protestáns egyházak kialakulását, dogmatikai különbözőségeit. A 7. fejezet a „Rendi-vallási küzdelmek a 17. században” címet viseli, s a Bocskai-felkeléstől Thököly Imre fellépéséig terjedő időszak politikai történetét foglalja össze. Bocskai felkelésének kezdeténél óvatosan utal arra, hogy Bocskait nem a tényleges veszély, hanem egy álhír indította a fegyveres fellépésre (242. o.) Bethlen Gábor gazdaságpolitikájának jellemzésénél kissé túlzónak érezzük a „merkantilista” jelzőt; hiszen a nagy fejedelem jövedelmei nagyobbrészt nyersanyagok, nem iparcikkek kiviteléből származtak és ily módon gazdaságpolitikája a meglévő adottságok kihasználását jelentette csupán. (245. o.) Hiányoljuk viszont hogy a Szerző nem említi Bethlen uralkodásának egyik első aktusát, Lippa átadását a töröknek. Az újabb kutatásoknak megfelelően, Bertényi az eddig megszokottnál sokkal kedvezőbben értékeli I. Rákóczi György uralkodását is; nem lát törést Bethlen és Rákóczi gazdaságpolitikája között.

II. Rákóczi György tragikus végű lengyelországi akciójának ismertetésénél igen széles nemzetközi kitekintést kap az olvasó, egyetlen dolog azonban kimaradt: a török állam XVII. század közepi megerősödése. Enélkül pedig érthetetlen, hogy a Bethlen és I. Rákóczi György önálló akcióit tűrő Porta miért reagált olyan indulatosan II. Rákóczi György ténykedésére. Mentés a nemzeti elfogultágtól Zrínyi Miklós munkásságának, vagy a vasvári békének az értékelése, s az 1681-es soproni országgyűlés végzéseinél a Szerző fontosnak tartja kiemelni, hogy azok lényegében „visszaállították az 1608 utáni »alkotmányos« berendezkedést” (266. o.) Elismeri Thököly államszervezői képességeit, de úgy véli, Apafi Mihály nála reálisabban mérte fel a török–Habsburg erőviszonyokat. (266. o.) A felszabadító háborúknál viszont hiányoljuk azok értékelését. Hiszen e háborúk nem egyszerűen uralomváltást jelentettek, nem csupán a Habsburg-abszolutizmus kiépülésének kezdetét jelezték, hanem egyben Magyarország egész területének visszatérését az európai modellhez. Kiegyensúlyozott a Rákóczi-szabadságharc történetének ismertetése, s a Szerző igen pozitívan értékeli a szatmári békét is. Külön kiemeli Pálffy Jánosnak a Magyarország számára kedvező béke létrehozásában játszott szerepét. (286–287. o.)

A XVIII. századi fejezetek nagyobbrészt társadalom- és gazdaságtörténeti jellegűek. A Habsburg-gazdaságpolitikát úgy értékeli, hogy „az öszsbirodalmi méretekben gondolkodó udvari gazdaságpolitika a Monarchia mindkét felében azt a termelési ágat támogatta, amely számára a helyi viszonyok jobban kedveztek: az örökös tartományokban tehát az ipart, Magyarországon a mezőgazdaságot serkentették”. (298. o.) A Mária Terézia által bevezetett urbáriumot úgy értékeli, hogy „bizonyos fokig sikerrel oldotta a jobbágy és földesura közötti feszültségeket”. (301. o.) A magyarországi közigazgatás ismertetésénél hiányoljuk a nem magyar kormányzások számát, de az országban állomásozó katonaság irányításában kulcsszerepet játszó főhadparancsnokságok (Generalkommandók) említését. (306–307. o.)

A IV., „Újkor” című rész első fejezete Magyarország 1790–1815 közötti történetét tárgyalja, a második az 1815–1830 közötti időszakét, de itt kapunk átfogó képet Széchenyi István 1848-ig

terjedő működéséről is. Az 1833-as müncheni szerződésnél hiányoljuk az Ausztria és Oroszország közötti fegyveres segítségnyújtási szerződés említését. (334. o.) A reformkor kezdeteként megjelölt különböző évszámok közül Bertényi az 1830-as mellett érvel, mondván, hogy 1825-ben „az országgyűlés csupán a rendek jogainak körülbástyázását, politikai hadállásainak visszaszerzését vívta ki”, s ezzel „lényegében konzervatív szerepre vállalkozott”. Az 1830-as korszakhatárt pedig egyszerre indokolják a nemzetközi politika fejleményei és a Hitel megjelenése. (335–336. o.) Alapvetően kronologikus a reformkor történetének ismertetése, ám a Szerző mindenütt jól illeszti be az egyes társadalom- és gazdaságpolitikai koncepciók főbb jellemzőit a korszak eseménytörténetébe. Kitér Kossuth ipar- és kereskedelempolitikai nézeteinek megváltozására, a védegyeleti mozgalmat alapvetően sikertelennek tartja. (350–351.o.) A Széchenyi–Kossuth-vitánál kiemeli, hogy a kortársak többsége Kossuth mellé állt, ugyanakkor úgy véli, „1848–49 eseményei végül Széchenyi aggodalmait igazolták”. (352. o.) A jelenlegi Széchenyi-reneszánsz egyik kedvenc, de soha nem bizonyított megállapításával van dolgunk, amit a Szerző a vita főbb kérdéseit ismertetve sem támaszt alá semmivel. Nem elég csupán annyit mondani, hogy Széchenyi „a magyar társadalom átalakítását a Habsburg Birodalom keretei között, az uralkodóházzal való összeütközés nélkül képzelte el,” s Kossuth – bár 1848-ig ő sem akart szakítani a Habsburg-házzal – a nemzeti önrendelkezés igényét is dédelgette”. (353. o.) A Habsburg-politika ugyanis semmilyen együttműködésre nem volt hajlandó a magyar társadalom átalakításának munkájában, pontosabban csak olyanra, amely egyet jelentett Magyarország önrendelkezésének teljes feladásával és megszüntetésével – ami nem esett egybe Széchenyi szándékaival sem.

Külön fejezet foglalkozik a nyelvkérdéssel és a nemzetiségi mozgalmak történetével. Ezek összegzését azonban mind a horvát, mind a szerb mozgalmak esetében némileg kurtának ítéljük. Az 1848-as horvát támadás nem vezethető le egy az egyben a reformkori horvát–magyar konfliktusból; a délvidéki szerb fölkelést pedig szintén túlzó egyszerűsítés „fegyveres testvérharcként” jellemezni. Ahogy az a megállapítás sem egészen igaz, hogy először 1848–49-ben került sor „a Kárpát medencében véres testvérharcra”. (359–361. o.) Hiszen ilyen tendenciák – a Szerző által jelzett sajátos társadalmi-etnikai szerkezet miatt – már jelentkeztek 1784-ben Erdélyben és 1831-ben a Felvidéken is.

1848–49 történetét két fejezet tárgyalja: az első az 1848. március 15. és szeptember 11. közötti időszakot, a második a Jellačić támadásától a szabadságharc leveréséig terjedő eseménysort. A korábbi összefoglalóknál sokkal tárgyyszerűbb szövegbe azonban így is becsúszott néhány tévedés, s megfigyelhető egyes korábbi nézetek továbbélése is. Így kissé túlzónak érezzük az 1848-as áprilisi törvényekben rendezetlenül hagyott kérdések sokaságának szemrehányó felemlítését; hiszen nem a feledékenység, hanem a tényleges lehetőségek szabtak határt ama kérdések rendezésének. (372. o.) A kormány birodalom- és külpolitikai nézeteinek ismertetésénél hiányoljuk a sajtótörvény azon paragrafusának említését, amely nem az uralkodó, hanem „az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolat tettleges felbontására” izgatókat rendeli büntetni; tehát elképzelhetőnek tartja, hogy a birodalom két felében egyazon uralkodóházból két uralkodó üljön a trónon. (XVIII/6.§). Ugyanígy nem említi a Szerző a német egységgel kapcsolatos magyar várakozást sem, anélkül pedig légtüres térben mozog a birodalom központjának Magyarországra történő áthelyezését célzó elképzelés ismertetése (374. o.) Tökéletesen igaz a Szerző azon megállapítása, hogy a Batthyány-kormány 1848 tavaszán „abban a hitben volt, hogy a nemzetiségeket kielégíti a közös szabadság kivívása”. Az ezt következő megjegyzést („Arra viszont nem gondoltak, hogy kollektív nemzeti jogokban kellene részesíteni őket”) azért érezzük igazságtalannak, mert egy nem létező modell követését kéri számon a magyar politikusokon. Hiszen akkor egész Európában nem volt ilyen minta, sőt, a nyugat-európai államok éppen saját nemzeti kisebbségeik erőszakos beolvasztásában jártak elől rossz példával. (375. o.) A 377. oldalon említett 10 000 nemzetőrrel meg kellett volna mondani, hogy azok nem „szabályos” nemzetőrök voltak, hanem a nemzetőrségi törvény „leple” alatt szervezett reguláris katonák, honvédek. Tényszerűen téves az a megállapítás, hogy 1848 szeptemberében „Az önvédelemhez a

Kossuth alföldi toborzóját során fegyverre kelt nép adta a tömeget”. (380. o.) Ama felkelők többsége egy fia horvátot nem látott 1848 őszén; a tömeget a Batthyány által korábban felállított honvédség és önkéntes mozgó nemzetőrség, illetve az akkor szervezni kezdett újabb honvédszázaljak adták. (Általában megjegyzendő, hogy Batthyány hadszervezői tevékenységével nem érdemének megfelelően foglalkozik a Szerző). A negyvennyolcas történeti irodalom vándorló tévedései közé tartozik az a megállapítás hogy 1849 májusában Abrudbányánál „a szerződésességét gyanító román bosszúnak esett áldozatul (...) a csapatával erre vonuló Vasváry [sic!] Pál is”; holott Vasvári 1849. július 6-án halt hősi halált Mariselnél. (390. o.) Szintén téves az a megállapítás, hogy „július közepén egyezség született a szerbekkel is a nyelvhasználat, az iskolák és egyházi szervezet ügyében” (uo.). A Szerző nyilván a magyar minisztertanács június 14-i határozatára és Szemere Bertalan annak alapján formulázott ajánlataira gondol; azok azonban nem vezettek tényleges megállapodáshoz. Hibás néhány név írása is (Schlick – Schlik, Windischgrätz – Windisch-Grätz, Gáspár Sándor – András, Csányi – Csány, Lüdersz – Lüders), Kazinczy Lajos pedig csupán ezredes volt, nem tábornok. (392. o.)

Tárgyilagossáknak érezzük viszont az 1849-es részeket. Korrekt Görgei váci nyilatkozatának értelmezése és értékelése (384. o.), ugyanezt mondhatjuk el Dembinski fővezérének (385–386. o.) vagy Buda visszavételének (387. o.) ismertetéséről. A trónfosztást és a Függetlenségi Nyilatkozatot „nem szerencsés” lépésként értékeli, bár hozzáteszi, hogy nem azok miatt következett be az orosz intervenció. (389. o.) Külön fejezet foglalkozik az úgynevezett Görgei-kérdéssel, s megállapítja, hogy a Görgeivel szemben felhozott vádak többsége tényszerűen sem állja meg a helyét. (392–393. o.)

Az V. részt már nem Bertényi Iván, hanem Gyapay Gábor neve fémjelzi. Az abszolutizmus korát tárgyaló összegzés elején rövid áttekintést olvashatunk a Habsburg-birodalom 1848–49-es megrázkódtatásairól. Külön fejezet foglalkozik a megtorlással, anélkül azonban, hogy annak számszerű adatairól bármit is olvashatnánk. Az aradi vértanúkat mint „volt császári tiszti honvédtábornokokat” említi a szerző, s a megállapítás igazsága érdekében kihagyta a felsorolásból Lázár Vilmos ezredes nevét (A másik tizenkét névből három írása hibás). A 3. fejezet az „Abszolutizmus és társadalom” címet viseli s itt kapunk összefoglalást az 1863-ig terjedő időszak esemény-, gazdaság- és társadalomtörténetéről, illetve egy külön fejezetben igen kiegyensúlyozott értékelést a Kossuth-emigráció működéséről.

„A dualizmus kora” című VI. rész a kiegyezéshez vezető útról, a kiegyezés politikai rendszeréről olvashatunk. „A dualizmus alternatívája” című fejezetben a Közép-Európa föderalista átalakítására vonatkozó tervekkel ismerteti meg a Szerző. A Kossuth-féle Dunai Szövetség tervével kapcsolatban megemlíti, hogy létrejöttéhez szükség lett volna a Török és a Habsburg Birodalom aligha megszerezhető jóváhagyására, s megvalósulása ellen hatott „a térségben mindenütt kibontakozó nacionalizmus” is. (427. o.) Odébb megjegyzi, hogy Kossuth a Dunai Szövetség tervében „több közös ügyet ismert volna el, mint Deák” a kiegyezés alkalmával. (430. o.) Az 1868. évi nemzetiségi törvényt „a magyar liberalizmus egyik kiemelkedő alkotásának” tekinti. (429. o.)

Az ezt követő fejezetek a pártokkal és programjaikkal, a parlamenti harcok történetével foglalkoznak, bár a pártalakulások és -átalakulások története nem mindig követhető. Külön alfejezetet kapott (megérdemelten) Tisza Kálmán. Ezt követően öt társadalom- és gazdaságtörténeti fejezet olvasható. A „Gazdaság, demográfia, művelődés” című fejezetben azonban e két utóbbi meglehetősen rövidke terjedelmet kapott. Fontos viszont az a megállapítás, hogy a dualizmus korában „a belső felhalmozásból eredő beruházások tetemes részét, kb. egynegyedét fordították képzésre, tehát humán beruházásokra”. (440. o.) Az utolsó fejezet a Monarchia 1867–1885 közötti külpolitikai helyzetével foglalkozik.

„A dualizmus válsága” című VIII. rész nagyobb részét politikatörténeti összefoglalást ad az 1890–1918 közötti évek történetéről. Az előző részhez képest kisebb terjedelmet kapott a gazdaság- és társadalomtörténet, önálló fejezet foglalkozik viszont a művelődéstörténettel. Kissé túlzott terjedelműnek ítéljük a pártharcok történetének ismertetését, igen jól sikerült viszont a

nemzetiségi kérdés történetét tárgyaló fejezet. Az olvasót legfeljebb az zavarja, hogy a nemzetiségi politikusokat hol eredeti névalakjukkal, hol magyar keresztnévvel szerepelteti a Szerző. (Ez a kritika persze a kötet szerkesztőjének is szól, ha volt ilyen). Külön fejezetben olvashatunk az európai szövetségi rendszerek kialakulásáról, s egy – nem túlzottan hosszú – fejezet foglalja össze Magyarország világháborús történetét.

A forradalmak korával foglalkozó rész első fejezete az őszirozsás forradalom történetét tárgyalja. A Szerző már a világháborús fejezet végén megadja az alaphangot: „Jó szándékú emberek szükségszerűen irreális kísérlete következett.” (504. o.) Jól ismerteti a forradalom nemzetközi körülményeit, Károlyi és kormánya egyre reménytelenebb kísérleteit a külső és belső problémák megoldására, de nem hallgatja el kritikus megjegyzéseit sem, pl. a hadsereg leszerelésének kérdésében, amelyet katasztrofálisnak minősít. (506. o.) Tárgyszerű a Tanácsköztársaság történetének ismertetése is. A Szerző elismerően szól a Vörös Hadsereg sikereiről, s visszafogott, bár kritikus hangvétellel tárgyalja a 133 nap belpolitikai történetét. Értékelését is megnyugtatónak érezzük, mivel jól bemutatja a Tanácsköztársaság vezetőinek elképzelései és tényleges lehetőségei közötti ellentmondásokat.

A IX. rész „A trianoni Magyarország” címmel az 1919–45 közötti évek történetét vázolja. Majdnem ugyanolyan nehéz feladata volt a Szerzőnek, mint az előző rész esetében. Az 1. fejezet az ellenforradalom uralomra jutásának eseménytörténetét foglalja össze. Némileg hiányoljuk azonban, hogy míg a vörösteror esetében viszonylag részletes számszerű adatokat közölt a Szerző, a fehérterror esetében ilyenekkel nem szolgál (514. és 520. o.) A 2. fejezet Trianonnal és következményeivel, a 3. a konszolidációval foglalkozik. A 4. fejezet a gazdaság és a társadalom állapotáról ad képet, az 5. a világgazdasági válság hatását mutatja be. Az „Útkeresés” című fejezet Gömbös Gyula miniszterelnökségét tárgyalja. A 7. fejezetben a kor művelődéstörténetét mutatja be, igen elismerő értékeléssel. A 8. fejezetben a Gömbös halálától a Szovjetunió elleni hadba lépésig terjedő időszak történetével ismerkedhet meg az olvasó. Részletesen foglalkozik a két zsidótörvénnyel, s a másodikkal kapcsolatban megállapítja, hogy igen súlyos hatással volt a magyar társadalomra gazdasági, kulturális és erkölcsi szempontból egyaránt, s nem váltotta be betérszítőinek reményeit sem, ti. hogy ezáltal ki lehet fogni a szelet „a nyilas mozgalmak vitorláiból”. (551. o.) A magyar hadba lépéssel kapcsolatban ismerteti annak indokait, s megállapítja, hogy az azt előidéző feltételezések „hamisaknak bizonyultak”. Kitér arra is, hogy Hitler 1941-ben nem számolt Magyarország katonai szerepvállalásával. A kassai bombázással kapcsolatban (kik bombázták a várost?) nem foglal állást, de ismerteti a fennálló lehetőségeket. (555. o.) A 9. fejezet a hadba lépéstől a német megszállásig terjedő időszak, a 10. a német megszállás történetét ismerteti. A kiugrási kísérlettel kapcsolatban megállapítja, hogy az nem volt katonailag előkészítve (564. o.) A 11. fejezet az „Ellenállási kísérletek” címet viseli. A Szerző itt külön kitér arra, milyen visszatartó erőt jelentett a varsói felkeléssel kapcsolatos szovjet magatartás a hazai ellenállási mozgalom kiépítésében. (566. o.) Ebben a fejezetben olvashatjuk „A felszabadulás” címmel a magyarországi hadműveletek történetét. A záró értékelés itt is kiegyensúlyozott: „Magyarország felszabadult a német megszállás alól, de vesztes félként. Új ura a Vörös Hadsereg lett. (...) Az emberek a közvetlen életveszély alól szabadultak fel, viszont megkezdődött az új hatalom gazdasági és politikai inváziója.” (569. o.)

Az utolsó fejezet elején a Szerző bevallja, „Magyarország történetét 1945 után nem lehet elfogulatlanul megírni”, s ezért a történésznek „fokozott mértékben számolnia kell a tévedés veszélyével”. (570. o.) E rokonszenves indítást nem cáfolják meg az ezután olvasható fejezetek. A Szerző jól súlyozott a tárgyalandó események között, s megállapításainak többségét valószínűleg nem kell korrigálnia később sem. Jók és adatgazdagok a nemzetközi politikai háttér felvázoló részek, s mentesek minden fölösleges nemzeti indulattól a határon túli magyarság 1945 utáni történetével foglalkozó passzusok is. Egyetérthetünk a Szerző kronologizálásával is; így azzal, hogy az 1953-1956-os időszakot egyetlen fejezetben tárgyalja. Kissé halványabbra sikerült a Kádár-korszak ismertetése, bár az sokat mond e korról, hogy eseménytörténete lényegében a külpolitikára korlátozódik. Jónak érezzük „A kommunista hatalom összeomlása” című fejezetet,

bár azt nem értjük, hogy a négy igenes népszavazásról miért csak a fejezetet követő kronológiában esik szó.

A kötetet többé-kevésbé pontos és lényegre törő kronológia, Magyarország uralkodóinak – ide értve az erdélyi fejedelmeket is –, miniszterelnökeinek és kormányzóinak listája, végül egy teljesnek tekinthető név- és kevésbé teljes tárgymutató egészíti ki.

Összegzésül elmondhatjuk, a két Szerző egészében véve korszerű, megbízható, s – ami szintén nem utolsó szempont – olvasható munkát alkotott. Olyat, amely ha nincs is hibák nélkül, mégis átfogó és elfogadható képet ad Magyarország múltjáról.

Külön dicséretet érdemel a kötet szép kiállítása. Az előszó és fűlszöveg szépelgő kitételei azonban bízást elhagyhatók lettek volna, s egy ilyen színvonalas könyv megérdemelt volna a belső borítónál találhatóknál igényesebb térképeket is.

FELHÍVÁS

**A Magyar Hadtörténelemek Nemzeti Bizottsága közli,
hogy a**

XXIV. NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNELMI KOLLOKVIUM

**„A háború, mint kultúrák találkozása
a XVI. századtól napjainkig”**

témában

**1998. augusztus 24 – 29. között
Lisszabonban kerül megrendezésre.**

Jelentkezési határidő 1998. március 31.

**A jelentkezési lapok a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
épületében
(1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2 – 4.)
a Hadtudományi Könyvtárban
dr. Veszprémy László ügyvezető titkár úrnál vehetők át.**